

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

# Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,  
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,  
ДЕРЖАВНІСТЬ

Випуск 35

УДК [94:902:8](477)(082)  
У 45

**Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність** / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2022. Вип. 35. 276 с.

Збірник об'єднує студії з історії й археології, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії та археології від найдавніших часів до сьогодення.

Мовознавчі студії актуалізують проблеми граматики в порівняльному аспекті, а також репрезентують аналіз мовних явищ за матеріалами пам'яток 16–18 ст.

Дослідження з літературознавства зосереджені навколо аналізу творів Лесі Українки.

Традиційно збірник містить рубрику «Огляди та рецензії».

**Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood** / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2022. Vol. 35. 276 p.

The collection unites studies in history and archaeology, linguistics and literary studies.

Articles of the historical section reveal current problems in history and archaeology from ancient times up to now.

Linguistic studies foreground grammar issues in a comparative aspect, as well as represent the analysis of linguistic phenomena based on the materials of monuments of the 16th–18th centuries.

Research in literary studies focuses on the analysis of works by Lesia Ukrainka.

Traditionally, the collection contains a section «Reviews».

**«Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» – фахове видання категорії «Б» зі спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 035 «Філологія» (наказ МОН України № 886 від 2.07.2020 р.)**

*Рекомендувала до друку вчена рада*

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України  
(протокол № 3 від 24.05.2022 р.)

#### **ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР**

**Соляр Ігор Ярославович**, д-р іст. наук, проф. (Україна)

#### **ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА**

**Романюк Михайло Васильович**, канд. іст. наук (Україна)

#### **РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**

**Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro)**, д-р філос. (Австралія)

**Борчук Степан Миколайович**, д-р іст. наук, проф. (Україна)

**Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmoš)**, д-р філос., доц. (Україна)

**Даниленко Андрій (Danylenko Andriy)**, д-р філос., проф. (США)

**Золтан Андраш (Zoltán András)**, д-р філол. наук, проф. (Угорщина)

**Литвин Микола Романович**, д-р іст. наук, проф. (Україна)

**Мозер Міхаель (Moser Michael)**, д-р габіліт., проф. (Австрія)

**Муравський Олег Іванович**, канд. іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

**Надрага Марта Степанівна**, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

**Пастух Тарас Васильович**, д-р філол. наук, доц. (Україна)

**Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna)**, д-р габіліт., проф. (Польща)

**Ситник Олександр Степанович**, д-р іст. наук, проф. (Україна)

**Ястремська Тетяна Олександрівна**, д-р філол. наук, ст. наук. сп. (Україна)

УДК [94(477.87):341.223.2(47+57):351/352]"1944/1946"  
DOI: 10.33402/ukr.2022-35-146-173

**Єлизавета МОЛНАР Д.**  
*доктор філософії*  
*доцент кафедри історії і суспільних дисциплін*  
*Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II*  
*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6453-8174>*  
*e-mail: [molnar.d.ertzsebet@kmf.org.ua](mailto:molnar.d.ertzsebet@kmf.org.ua)*

**Стефан МОЛНАР Д.**  
*доктор філософії*  
*доцент кафедри географії та туризму*  
*Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II*  
*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2959-9136>*  
*e-mail: [molnar.d.istvan@kmf.org.ua](mailto:molnar.d.istvan@kmf.org.ua)*

**Олександр ДОБОШ**  
*магістр історії*  
*старший викладач кафедри історії і суспільних дисциплін*  
*Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II*  
*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5417-5266>*  
*e-mail: [bdobossandor@gmail.com](mailto:bdobossandor@gmail.com)*

## **РОЗБУДОВА РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ (1944–1946)**

Зазначено, що Закарпаття, створена в історичній Угорщині 1919 р. адміністративно-територіальна одиниця, що складалася з Ужанського, Березького, Уточанського та Марамороського комітатів, у першій половині ХХ ст. було частиною кількох державних утворень: у 1919 р. увійшло до складу Чехословаччини, у 1938–1939 рр. повернулося до Угорщини, а восени 1944 р. після радянської окупації було поглинуте Радянським Союзом. Простежено, що часті зміни влади через периферійність регіону відбувалися без урахування думки місцевого населення – внаслідок політичних рішень великих держав, тож закарпатцям завжди доводилося пристосовуватися до нових політичних систем. Визначено, що з-поміж історичних поворотів долі для місцевих жителів найтрагічніші наслідки мало входження до складу Радянського Союзу, адже до 1944 р. регіон і в суспільному, і в економічному, і в культурному розумінні був частинкою Центральної Європи, зокрема Карпатського басейну, натомість опісля став частинкою диктаторської імперії, що ґрунтувалася на класовому підході та соціальному безправ'ї. Проаналізовано й виснувано, що здобуття Закарпаття загальною площею 20 тис. км<sup>2</sup> мало геостратеґічне значення для радянської влади, оскільки завдяки географічному

розташуванню межувало з кількома державами, що входили до радянського блоку, і через нього пролягали залізничні маршрути, які значною мірою полегшували логістику СРСР із ними. Встановлено, що поглинання регіону радянською владою зовсім не було легітимним, проте всемогутній радянський вождь Сталін, який впливав на політику держав у цій частині Європи, стежив за тим, щоби зберегти видимість легітимності під час окупації та подальшої анексії.

З'ясовано, що внаслідок зміни політичного режиму введено нову адміністративну систему, переглянуто найменування населених пунктів, змінився також етнічний склад регіону. Безсумнівним фактом визнано те, що для різних етносів, які проживали на Закарпатті, радянська анексія принесла низку індивідуальних і масових трагедій, оскільки зміна влади означала не тільки настання безправності, а й етнічні чистки та фізичне знищення для десятків тисяч осіб.

**Ключові слова:** Закарпаття, Закарпатська Україна, радянізація, адміністративно-територіальний устрій, назви населених пунктів, населення, терор.

У публікації з використанням наукової літератури й архівних джерел простежено історичні події на території Закарпаття у 1944–1946 рр., коли регіон став частиною Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) під назвою «Закарпатська область». Мета дослідження – розкрити процес радянізації Закарпаття, зокрема: 1) простежити перебіг окупації краю Радянською армією та створення Закарпатської України; 2) ознайомити зі змінами в адміністративно-територіальному устрої Закарпаття; 3) розкрити зміни та впорядкування назв населених пунктів; 4) проаналізувати зміни в чисельності й етнічному складі населення краю; 5) розглянути впроваджені державними органами Закарпатської України заходи з радянізації; 6) описати депортації нової радянської влади, що здійснювалися за етнічним принципом.

З метою досягнення поставленої мети ми опрацювати низку угорських, українських і чеських видань: а) монографії, присвячені Закарпаттю (наприклад: «Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11»<sup>1</sup>; «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура»<sup>2</sup>; «Нариси історії Закарпаття (1918–1945)»<sup>3</sup>), та науково-популярні видання (наприклад: «Хроніка Закарпаття 1867–2010. Kárpátalja évszámokban 1867–2010»<sup>4</sup>; «Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991»<sup>5</sup>); б) наукові публікації, що містять дані щодо адміністративно-територіального поділу краю, упорядкування назв населених пунктів, чисельності населення, його етнічного складу (наприклад: «A Kárpát–Pannon-térség változó

<sup>1</sup> Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11 / szerk. V. Baranyi. Pécs; Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2009. 540 p.

<sup>2</sup> Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Будапешт; Ужгород, 2010. 716 с.

<sup>3</sup> Нариси історії Закарпаття (1918–1945). Ужгород: «Закарпаття», 1995. Т. II / під заг. ред. І. Гранчака. 668 с.

<sup>4</sup> Хроніка Закарпаття 1867–2010. Kárpátalja évszámokban 1867–2010 / автори-упоряд.: М. Вегеш, Ст. Молнар Д., Й. Молнар, Ю. Остапеч та ін. Ужгород: Всеукраїнське державне вид-во «Карпати», 2011. 308 с.

<sup>5</sup> Botlik J., Dupka Gy. Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest; Szeged: Mandátum Kiadó; Universum Kiadó, 1991. 300 p.

etnikai arculata a 15. század végétől a 21. század elejéig»<sup>6</sup>; «Kárpátalja helységnevei»<sup>7</sup>), офіційні державні видання (наприклад: «Belügyi Közlöny»<sup>8</sup>; «Вістник Народної Ради Закарпатської України»<sup>9</sup>), вісники та відомості (наприклад, «Відомості Верховної Ради УРСР»<sup>10</sup>), статистичні збірники (наприклад: «Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi»<sup>11</sup>; «Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ: на 1 вересня 1946 року»<sup>12</sup>) та реєстри населених пунктів (наприклад, «Magyarország Helységnevtára 1944»<sup>13</sup>); в) наукові праці, присвячені депортації угорського та німецького цивільного населення Закарпаття (наприклад: «A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben»<sup>14</sup>; «Magyar foglyok a Szovjetunióban»<sup>15</sup>), публікації (наприклад: «A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása a Szovjetunióba»<sup>16</sup>; «“Málenkij robot”-ra hurcolás Kárpátaljáról»<sup>17</sup>; «A polgári lakosság Magyarországról és a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról történő kényszermunkára hurcolásának összehasonlító elemzése»<sup>18</sup>) і видання архівних матеріалів (наприклад: «A “málenkij robot” dokumentumokban»<sup>19</sup>; «Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944–1955 рр. Архівні документи і матеріали»<sup>20</sup>). Для якомога повнішого розкриття досліджуваної

<sup>6</sup> Kocsis K., Tátrai P., Agárdi N., Balizs D., Kovács A. A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata a 15. század végétől a 21. század elejéig. Térképmagyarázó. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia; Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, 2015. 35 p.

<sup>7</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. Nyíregyháza, 2020. 528 p.

<sup>8</sup> Belügyi Közlöny. 1939. 6 július. № 30. (XLIV. évf.). P. 768–808.

<sup>9</sup> Вістник Народної Ради Закарпатської України, Мукачево; Ужгород, 30 листопада 1944 – 30 грудня 1944. Чис. 1–3. (Рік видання I). С. 1–28; Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 січня 1945 – 15 липня 1945. Чис. 1–14. (Рік видання II). С. 1–166;

<sup>10</sup> Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. № 5–6. Київ: Верховна Рада УРСР, 1947. 64 с.; Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. № 7–8. Київ: Верховна Рада УРСР, 1947. 68 с.

<sup>11</sup> Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. Praha: Státní úřad statistický, 1928. 84 p.

<sup>12</sup> Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ: на 1 вересня 1946 року. Вид. перше / відп. ред. М. Попівський. Київ: Українське вид-во політичної літератури, 1947. 1064 с.

<sup>13</sup> Magyarország Helységnevtára 1944. Budapest, 1944. 680 p.

<sup>14</sup> Dupka Gy. A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944–1946). Ungvár; Budapest: Intermix Kiadó, 2012. 376 p.

<sup>15</sup> Stark T. Magyar foglyok a Szovjetunióban. Budapest: Lucidus, 2006. 259 p.

<sup>16</sup> Bognár Z. A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása a Szovjetunióba. *Orpheus Noster*. 2012. № 2. (IV. évf.). P. 46–60.

<sup>17</sup> Dupka Gy. «Málenkij robot»-ra hurcolás Kárpátaljáról. «Itt volt a végállomás». *Halálos áldozatokkal járó német és magyarellenességek a Kárpát-medencében, 1944–1949* / főszerk. Z. Bognár, szerk. B. Márkus. Pécs: Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2015. P. 68–87.

<sup>18</sup> Molnár D. E. A polgári lakosság Magyarországról és a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról történő kényszermunkára hurcolásának összehasonlító elemzése. «Így maradok meg hívívőnek...» *In memoriam Soós Kálmán. Tanulmányok Soós Kálmán emlékére* / szerk. I. Szamborovszkyé Nagy. Ungvár: PoliPrint, 2012. P. 132–144.

<sup>19</sup> Dupka Gy., Korszun A. A «málenkij robot» dokumentumokban. Ungvár; Budapest: Intermix Kiadó, 1997. 161 p.

<sup>20</sup> Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944–1955 рр. Архівні документи і матеріали / упоряд. О. Корсун. Ужгород: Всеукраїнське державне вид-во «Карпати», 2012. 780 с.

теми, крім використання відповідної наукової літератури, ми покликаємося і на матеріали аналізованого періоду Державного архіву Закарпатської обл.

**Радянська окупація Закарпаття, створення Закарпатської України.** Восени 1944 р. в історії Закарпаття розпочався новий розділ. Стало очевидно, що Угорщина програє у світовій війні та не зможе втримати території, повернуті в ході ревізії 1938–1941 рр., зокрема й Закарпаття.

Війська 4-го Українського фронту вступили на Закарпаття у жовтні 1944 р., а на кінець місяця окупували фактично всю, за винятком м. Чоп, територію краю. Чоп під повним контролем радянських військ опинився 26 листопада.

Услід за радянськими частинами 27 жовтня 1944 р. до Хуста прибув міністр економіки і відбудови чехословацького уряду в еміграції Франтішек Немец (František Němec). Він мав намір відновити адміністративне управління на Закарпатті<sup>21</sup> і провів зустріч із місцевим населенням, де закликав приймати Червону армію (ЧА) як визволителів та висловив сподівання, що жителі краю зможуть знову возз'єднатися з чеським і словацьким народами<sup>22</sup>. За кулісами цих подій стояли чехословацько-радянські міждержавні переговори, які пройшли ще у грудні 1943 р. у Москві і на яких Едвард Бенеш (Edvard Beneš) наполягав, що чехословацька армія має «зайняти територію Республіки до Мюнхена», до яких, звісно, належало й Закарпаття<sup>23</sup>. Тоді радянське керівництво не сказало «ні» таким вимогам. Згодом, 8 травня 1944 р., коли ЧА наблизилася до лінії Карпат, Е. Бенеш і делегати радянського уряду домовилися, що територію Закарпаття поділять на дві частини: воєнну зону, де вся влада належатиме радянським військовим, і т. зв. звільнені території, за межами бойових дій, де чеський делегат організує цивільне адміністративне управління згідно зі вказівками чехословацького уряду, який перебував на еміграції в Лондоні<sup>24</sup>. Тож уже 27 жовтня 1944 р. у Хусті розгорнув діяльність апарат управління урядового делегата. На думку фахівців, превентивною радянізацією можна вважати вже ті дії, що чехословацькому урядовому делегатові дозволили працювати тільки на найбільш відсталіх південно-західних гірських територіях краю, натомість інші райони – Ужгород, Мукачево, Берегове – підпорядкували радянській армії<sup>25</sup>.

Так, розстановка сил була нерівною, а радянське керівництво, яке здійснювало лицемірну політику, навіть не мало ні найменшого наміру передати Чехословаччині ті території, які, з погляду Москви, називали «закарпатськими». Проте сам процес поглинання влада хотіла представити як виконання прагнень і волі місцевого населення. В організації цієї вистави та подальшому просуванні радянізації Закарпаття важливу роль відіграла підготовлена в Радянському Союзі та направлена до регіону агентська група. Її керівником був Іван Турянця, якого Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) «просунув» зі сажотруса в

<sup>21</sup> Brenzovics L. Kárpátontúli Ukrajna, 1944. október – 1945. június. *Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói II* / szerk. V. Baranyi. Pécs; Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2009. P. 93.

<sup>22</sup> Державний архів Закарпатської області (Держархів Закарпатської обл.). Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 6. Арк. 1.

<sup>23</sup> Хроніка Закарпаття 1867–2010... P. 108.

<sup>24</sup> Dr. Medgyessy L. Szovjet területi terjeszkedés Kelet-Európában, 1945 Ruténia (Kárpát-Ukrajna) esetében. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, sine anno. P. 45.

<sup>25</sup> Офіційський Р. Превентивна радянізація. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Будапешт; Ужгород, 2010. С. 273.

місцевого керівника комуністичної партії. Між двома світовими війнами він став членом чехословацької комуністичної партії, а в 1944 р. прибув до Закарпаття у складі команди урядового делегата Ф. Немеца, маючи насправді «в сумці готовий сценарій організації радянської влади»<sup>26</sup>.

Уся ця організована вистава мала на меті приховати той факт, що окупація з першої хвилини означала радянське панування на всій території краю. Хоча після ліквідації системи угорського адміністративного управління керування містами й селами доручили т. зв. місцевим народним комітетам, однак насправді рішення ухвалювали не вони, а комендатури та партійні керівники, тобто представники радянської влади<sup>27</sup>.

Важливим етапом приєднання Закарпатської України до Радянського Союзу стало скликання комуністами 19 листопада 1944 р. першої крайової партійної конференції в Мукачеві<sup>28</sup>. Місце обране не випадково, адже І. Туряниця був звідси родом, де, покинувши команду чехословацького урядового делегата, із великим завзяттям приступив до організації місцевої влади за радянськими лекалами. На конференції проголосили створення Комуністичної партії Закарпатської України (КПЗУ) та незалежність Закарпатської України. Новостворена партія ухвалила рішення про «возз'єднання Закарпатської України із Радянською Україною» та скликання З'їзду народних комітетів. Усього за тиждень, 26 листопада 1944 р., у Мукачеві зібралися і делегати І З'їзду народних комітетів Закарпатської України. До сьогодні точно невідомо, як їх обирали, адже ніяких виборів не оголошували. З тих населених пунктів, де компактно проживали угорці або німці, делегати не могли з'явитися ще й тому, що більша частина чоловічого населення була військово-виповоненими чи в таборах. Так виник як утілення «волі народу» Маніфест І З'їзду народних комітетів Закарпатської України про «возз'єднання» з Радянською<sup>29</sup>.

На з'їзді також було ухвалено рішення про вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини і прохання до Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) про входження до її складу. Також передбачалося обрання Народної Ради Закарпатської України як єдиної центральної влади, що «діє з волі народу на території Закарпатської України». Так, протягом перехідного періоду – з листопада 1944 р. по січень 1946 р. – теоретично влада належала Народній Раді, а офіційною мовою регіону була українська<sup>30</sup>, однак на практиці всім керували з Москви. Першим головою Народної Ради обрано І. Туряницю. Згідно з радянськими даними, на 1 січня 1945 р. мукачівський маніфест про «возз'єднання» підписали «добровільно» понад 250 тис. мешканців краю<sup>31</sup>. Радянська пропаганда представляла це на Заході як законний народний референдум<sup>32</sup>. На час видання маніфесту значну частину

<sup>26</sup> Botlik J., Dupka Gy. Ez hát a hon... P. 58.

<sup>27</sup> Stark T. Magyar foglyok... P. 52.

<sup>28</sup> Móricz K. Kárpátalja sorsfordulói. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, 2001. P. 127.

<sup>29</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 2. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Мукачево, 30 листопада 1944. Чис. 1. С. 2–3).

<sup>30</sup> Csernicskó I. Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest: Gondolat Kiadó, 2013. P. 193.

<sup>31</sup> Гранчак І. Підготовка і проведення з'їзду Народних комітетів. Маніфест про возз'єднання як історичний документ. *Нариси історії Закарпаття (1918–1945)*. Ужгород: «Закарпаття», 1995. Т. II / під заг. ред. І. Гранчака. С. 592–599; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, 2000. P. 284.

<sup>32</sup> Brenzovics L. Kárpátontúli Ukrajna... P. 93.

закарпатських чоловіків угорської та німецької національностей депортували на примусові роботи, тож у багатьох населених пунктах, де компактно проживали угорці, акцію зі збору підписів активісти представляли як підписання звернення з проханням відпустити депортованих чоловіків додому<sup>33</sup>.

Відразу після з'їзду розпочалося переформатування Закарпаття за радянським зразком: населення закликали взяти участь у виборах до місцевих народних комітетів, почали створювати народну міліцію<sup>34</sup>. Становище чехословацької делегації ставало все проблематичнішим, ускладнюючись ще й тим, що Ф. Немец не мав можливості налагодити контакти з Лондоном надійними каналами, оскільки всі засоби зв'язку перебували під контролем радянських військових. Прорвати блокаду він спробував у такий спосіб, що один із членів делегації створив таємний зв'язок із Лондоном, де 28 листопада отримали перше повідомлення: «Реалізувати владу чехословацького уряду тут неможливо... Чехословацьку власність крадуть прямо у нас на очах. Червона армія забрала навіть телефонні кабель; видається, що ніхто не сміє їм протистояти. НКВС працює і тут. Люди це бачать, тому не поважають чехословацький апарат управління урядового делегата. ... Офіцери політичного управління Військової ради Українського фронту ведуть пропаганду Комуністичної партії. Доля управління урядового делегата перебуває у ваших руках. Якщо ви не втрутитесь у справу в Москві, ми не зможемо контролювати ситуацію»<sup>35</sup>. 5 грудня Народна Рада Закарпатської України видала декрет про вихід Закарпатської України зі складу Чехословацької Республіки, оголосила про розірвання зв'язків з її урядом, а також закликала уповноважених представників уряду Республіки на чолі з Ф. Немецом негайно покинути територію краю<sup>36</sup>.

За кілька днів, 9 грудня, було заборонено проводити мобілізацію до чехословацької армії, натомість підтримано набір до ЧА<sup>37</sup>. З січня 1945 р. радянське керівництво запровадило зменшення податкового навантаження для добровольців до радянського війська<sup>38</sup>.

Після цього Йосип Сталін (იოსებ ჯუღაშვილი) у листі повідомив чехословацьке керівництво, що він не може йти проти волі закарпатського населення<sup>39</sup>. 29 червня 1945 р. у Москві радянський і чехословацький уряди підписали договір про приєднання Закарпаття до складу Радянської України. Так Радянський Союз досяг стратегічної мети виходу в Карпатський басейн<sup>40</sup>. Голова Народної Ради Закарпатської України в листі до Йосипа Сталіна та Микити Хрущова (Никита Хрущов) від 1 липня 1945 р. висловлював вітання з нагоди «возз'єднання»<sup>41</sup>. 22 листопада радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну ратифікували тимчасові Національні збори ЧСР, а 27 листопада – Президія Верховної

<sup>33</sup> Botlik J. Gát. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, 2000. P. 181.

<sup>34</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 3. Арк. 1.

<sup>35</sup> Dr. Medgyessy L. Szovjet területi terjeszkedés... P. 52–53.

<sup>36</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 13.

<sup>37</sup> Там само. Од. зб. 1а. Арк. 7. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 грудня 1944. Чис. 2. С. 12).

<sup>38</sup> Там само. Арк. 19. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 січня 1945. Чис. 1. С. 8).

<sup>39</sup> Brenzovics L. Kárpátontúli Ukrajna... P. 95.

<sup>40</sup> Romsics I. Az 1947-es párizsi békeszerződés. Budapest: Osiris Kiadó, 2006. P. 89.

<sup>41</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 249. Арк. 1–7.



Ради СРСР. Наступні кроки були чітко спрямовані на долучення краю до радянської територіально-адміністративної та правової систем<sup>42</sup>.

Президія Верховної Ради УРСР 22 січня 1946 р. офіційно доєднала Закарпаття до радянської адміністративної системи під назвою «Закарпатська область»<sup>43</sup>.

**Зміни в адміністративно-територіальному устрої.** До осені 1944 р. на території Закарпаття функціювала створена в Угорському Королівстві адміністративно-територіальна система (Рис. 1). Відповідно регіон складався з чотирьох комітатів (Ужанського, Березького, Угочанського, Марамороського) та трьох адміністративних експозитур: Ужанської, Березької і Марамороської (див. рис. 2).



Рис. 1. Територія Закарпаття у складі Угорщини в 1944 р.<sup>44</sup>

Радянське керівництво прагнуло встановити кордони Закарпатської обл. у межах Підкарпатської Русі на 1938 р. Однак у багатьох місцях вони були змінені, розширені. У цей час лінії кордону ще не були визначені остаточно, про що свідчить і пакет документів від 16 березня 1945 р., підготовлений для Президії Народної Ради Закарпатської України. У ньому Марамороський р-н ще вказаний частиною Закарпаття, а Великоберезнянський складався з 65 населених пунктів, на противагу пізнішим 31-му,

<sup>42</sup> Офіцинський Р. Адміністративні зміни. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Будапешт; Ужгород, 2010. С. 253.

<sup>43</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-195. Оп. 23. Од. зб. 1. Арк. 13.

<sup>44</sup> Власне редагування. Джерело: Адміністративна карта Угорщини, видана Інститутом картографії армії Угорського Королівства. Закрито 31 липня 1942 р., перезатверджено 31 липня 1943 р. Масштаб: 1:500 000. Розмір: 1050x845 мм та 1050x870 мм. Опубліковано як додаток до переліку населених пунктів Угорщини в 1944 р.



Рис. 2. Адміністративно-територіальний поділ території Закарпаття у 1944 р.<sup>45</sup>

що відповідало межам районів угорського періоду<sup>46</sup>. Згодом, у ході розмежування кордонів, Великоберезнянський р-н розділили на дві частини: 31 населений пункт увійшов до Закарпатської обл., а 34 – відійшли Чехословаччині. Марамороський р-н передали Румунії. Західні межі області також не збігалися з кордонами комітатів 1938 р. – їх значною мірою посунули у сторону заходу, тож важливий залізничний вузол Чоп теж став частиною Радянського Союзу. Для радянської влади важливим було й те, щоб залізнична лінія Чоп–Ужгород також належала до Закарпаття, тож зі стратегічних міркувань території завширшки 6–8 км на захід від залізничної лінії приєднали до Закарпатської обл. Чехословаччина віддала Радянському Союзу землі площею приблизно 250 км<sup>2</sup> – це 11 населених пунктів (Батфа, Малі Селменці, Паладь-Комарівці, Галоч, Соломонове, Сюрте, Ратівці, Палло, Чоп, Тийглаш, Тисаашвань). Лінія кордону від Соломонова до Палло простягнулася по прямій, при цьому не зважили навіть на те, що с. Селменці довелося розділити на дві частини – Малі та Великі. 3 4 квітня 1946 р. с. Лекаровце передали Чехословаччині – так лінія кордону з північно-східною дугою простяглася далі у сторону Ужгорода<sup>47</sup>.

<sup>45</sup> Власне редагування. Джерело: Адміністративна карта Угорщини, видана Інститутом картографії армії Угорського Королівства. Закрито 31 липня 1942 р., перезатверджено 31 липня 1943 р. Масштаб: 1:500 000. Розмір: 1050x845 мм та 1050x870 мм. Опубліковано як додаток до переліку населених пунктів Угорщини в 1944 р.

<sup>46</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-195. Оп. 23. Од. зб. 105.

<sup>47</sup> Хроніка Закарпаття 1867–2010... С. 136.

До Мукачева 31 березня 1945 р. приєднано Паланки, Підгород, Підмонастир, Росвігово та Підгоряни<sup>48</sup>. 19 липня від Чопівки відділили територію хут. Затишне, який став самостійним населеним пунктом. 1 жовтня до Ужгорода приєднали хут. Боздош, а 1 січня 1946 р. Чопівку – до Берегового.

Починаючи з 1945 р., чимало хуторів та околиць було виокремлено з населених пунктів, зокрема в Берегівському р-ні самостійними стали Бадів, Чикош Горонда, Няраш Горонда, Данилівка, Бакош, Великий Бакош, Велика Бакта, Попове, Шом, Затишне.

Ліквідовано систему хуторів і присілків – їх розвинули в самостійні населені пункти, приєднали до найближчих населених пунктів чи перетворили на бази для колгоспних тваринницьких ферм і машинно-тракторних станцій (МТС). Населені пункти були поділені, об'єднані або ж підпорядковані адміністративному управлінню інших.

Згідно з постановою уряду від 22 січня 1946 р., область складалася з 15 адміністративних одиниць: 2-х міст обласного підпорядкування (Ужгород і Мукачево) і 13-ти округів. Окрім Ужгорода й Мукачева, у 1946 р. статусу міста набули ще три населені пункти: Берегове, Хуст і Виноградів. Інші міста – «занижені» до селища<sup>49</sup>.

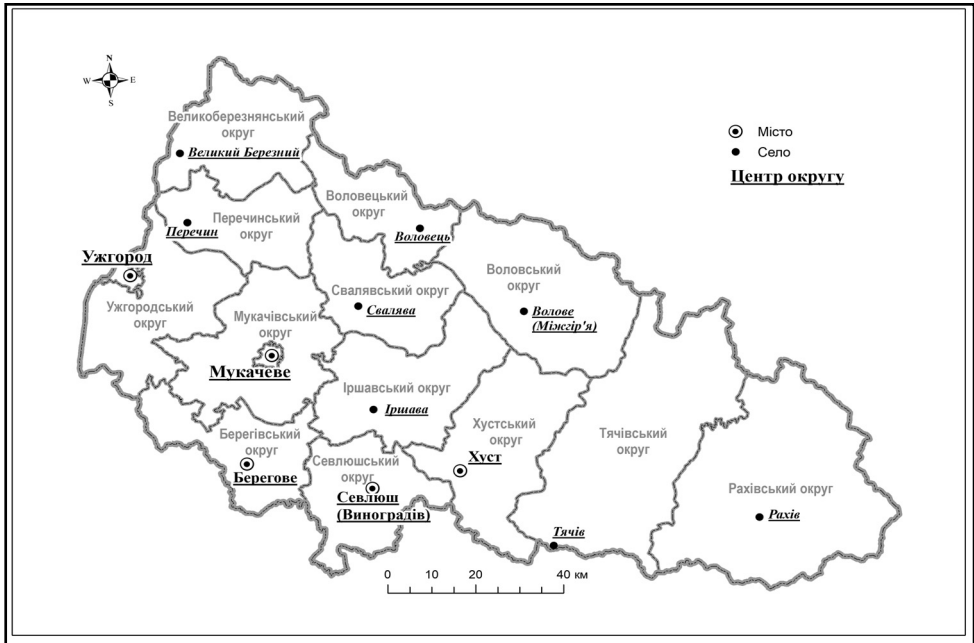


Рис. 3. Адміністративно-територіальний поділ території Закарпаття (22.01.1946 р.)

<sup>48</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-195. Оп. 1. Од. зб. 111. Арк. 4.

<sup>49</sup> Brenzovics L. Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX. században. *Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11* / szerk. B. Baranyi. Pécs; Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2009. P. 75–107.

<sup>50</sup> Власне редагування. Джерело: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 22.01.1946 «Про утворення Закарпатської області в складі Української РСР». *Відомості Верховної Ради*

**Упорядкування та зміна назв населених пунктів.** Приєднання території Закарпаття до Радянського Союзу неабияк вплинуло на топоніміку краю. До осені 1944 р., коли в регіоні з'явилася ЧА та представники радянського режиму, тут були чинними назви, які повернуло Угорське Королівство в 1938 р. і 1939 р.:

– в Ужанському, Березькому, Угочанському, Марамороському комітатах, де проживали угорці, – угорські, зафіксовані на підставі Закону № IV від 1898 р.<sup>51</sup>. Наприклад<sup>52</sup>: в Ужанському комітаті – *Ungvár* (Унгвар), *Eszeny* (Есень), *Tiszaásvány* (Тисаашвань) тощо; у Березькому комітаті – *Beregszász* (Берегсас), *Bátyú* (Батю), *Makkosjános* (Маккошяноші), *Munkács* (Мункач) тощо; в Угочанському – *Nagyszőlős* (Нодьсевлеуш), *Tiszabökény* (Тисабокень), *Tiszakeresztúr* (Тисакерестур) тощо; у Марамороському – *Aknaszlatina* (Акнаслатина), *Técső* (Тейчев), *Visk* (Вишк) тощо;

– натомість у гірських районах, де проживали русини, тобто в Ужанській, Березькій і Марамороській адміністративних експозитурах, на підставі окремих указів Регентського комісаріату<sup>53</sup> використано зафіксовані двомовні – угорські та русинські. Наприклад<sup>54</sup>: в Ужанській адміністративній експозитурі – *Alsóribnice/Нижня Рыбница*, *Dubróka/Дубровка*, *Nagyberezna/Велинкое Березное* тощо; у Березькій адміністративній експозитурі – *Alsóhrabonica/Нижня Грабовница*, *Felsővereske/Вышні Верецки*, *Szolyva/Сваява* тощо; у Марамороській адміністративній експозитурі – *Alsóveresmart/Мала Копаня*, *Ökörmező/Воловое*, *Pilipeç/Пилпещ* тощо.

З листопада 1944 р. на території Закарпаття, а точніше тимчасово створеної мінідержави під назвою «Закарпатська Україна», місцеві представники радянської влади скасували угорські назви, які використовувалися у період Угорського Королівства (1938/1939–1944) і, взявши за основу запроваджені в період Першої Чехословацької Республіки (1919–1938) чеські та руські, почали вживати ці топоніми українською мовою. Хоча тогочасних документів, які б давали розпорядження в період існування Закарпатської України (26 листопада 1944 р. – 22 січня 1946 р.) про таку зміну, наразі ми не виявили, ліквідацію угорських топонімів і використання українських підтверджують такі чинники:

---

*Української Радянської Соціалістичної Республіки.* № 5–6. Київ: Верховна Рада УРСР, 1947. С. 3. (Указ затверджено Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22.01.1946. ВВР (СРСР). 1946. № 2).

<sup>51</sup> «A község- és egyéb helynevekről» szóló 1898. évi IV. törvény-cikk. Magyar Törvénytár. 1898. évi törvények / szerk. D. Márkus. Budapest, 1899. P. 19–21.

<sup>52</sup> Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára. Az anyaországot, a visszacsatolt felvidéket, Kárpátalját, Kelet-Magyarországot, Felső-Erdélyt és Délvidéket magába foglaló 10. kiadás / szerk. K. Várady. Budapest, 1941; Magyarország Helységnévtára 1944.

<sup>53</sup> A m. kir. miniszteriumnak 6.200/1939. M. E. számú rendelete: «A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről». *Belügyi Közlöny*. 1939. 6. július. № 30. (XLIV. évf.). P. 769–773; A m. kir. belügyminiszternek 14.500/1939. B. M. számú rendelete: «A visszatért kárpátaljai területen a községnevek megállapítása, továbbá a közigazgatási kirendeltségek és a járásek területi beosztásáról». *Belügyi Közlöny*, 1939. 6. július. № 30. (XLIV. évf.). P. 781–787.

<sup>54</sup> A m. kir. belügyminiszternek 14.500/1939. B. M. számú rendelete... P. 781–787; Melléklet a 14.500/1939. B. M. számú rendelet 1. §-ának (2) bekezdéséhez: «A kárpátaljai terület községeinek jegyzéke». *Belügyi Közlöny*, 1939. 6. július. № 30. (XLIV. évf.). P. 788–802; Magyarország Helységnévtára... 1944.

1) декрети Народної Ради Закарпатської України про усунення угорських і німецьких написів, якими передбачено видалити з публічного простору написи, плакати угорською, німецькою та навіть чеською мовами та розмістити на їхньому місці українською або ж українською і російською мовами<sup>55</sup>;

2) порівняння назв населених пунктів, які використовували в офіційних документах і діловодстві Народної Ради Закарпатської України, із попередніх епох. Наприклад\*:

- a) *Užhorod, Ужгород*<sup>56</sup> – б) *Ungvár*<sup>57</sup> – в) *Ужгород*<sup>58</sup>  
 a) *Mukačevo, Мукачево*<sup>59</sup> – б) *Munkács*<sup>60</sup> – в) *Мукачево*<sup>61</sup>  
 a) *Berehovo, Берегово*<sup>62</sup> – б) *Beregszász*<sup>63</sup> – в) *Берегово*<sup>64</sup>  
 a) *Sevluš, Севлюш*<sup>65</sup> – б) *Nagyszöllös*<sup>66</sup> – в) *Севлюш*<sup>67</sup>  
 a) *Chust, Хусь*<sup>68</sup> – б) *Huszt, Хусь*<sup>69</sup> – в) *Хусь*<sup>70</sup>

<sup>55</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 3–4. (Декрет чис. 4. «Про усунення мадярських і німецьких надписів зі всіх публічних місць»; Розпорядження чис. 4. «Про переведення в життя Декрету чис. 4. про усунення мадярських і німецьких надписів зі всіх публічних місць». Вістник Народної Ради Закарпатської України, Мукачево, 30 листопада 1944. Чис. 1. С. 4, 7).

\* Перед варіантами назв, узятих для прикладу, малими літерами зазначено епоху, коли їх використовували офіційно: а) – офіційна назва населеного пункту чеською та руською мовами в період Першої Чехословацької Республіки (1919–1938) відповідно до Закону № 266 від 1920 р. і постанови уряду № 324 від 1921 р.; б) – назва угорською та русинською мовами в період Угорського Королівства (1938/1939–1944), повернута в 1938 р. і 1939 р.; в) – тимчасова назва українською мовою, запроваджена радянськими органами Закарпатської України на основі чеських і руських назв, встановлених у період Чехословацької Республіки.

<sup>56</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 25.

<sup>57</sup> *Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára...* P. 26, 224; *Magyarország Helységnévtára* 1944. P. 601.

<sup>58</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 26–28. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 23–27).

<sup>59</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 10.

<sup>60</sup> *Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára...* P. 7, 158; *Magyarország Helységnévtára* 1944. P. 411.

<sup>61</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 2–4, 5–8, 27. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Мукачево, 30 листопада 1944. Чис. 1. С. 3–8; Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 грудня 1944. Чис. 2. С. 9–14; Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 24–25).

<sup>62</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 3.

<sup>63</sup> *Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára...* P. 7, 57; *Magyarország Helységnévtára* 1944. P. 118.

<sup>64</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 27. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 24–25).

<sup>65</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 19.

<sup>66</sup> *Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára...* P. 26, 165; *Magyarország Helységnévtára* 1944. P. 429.

<sup>67</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 27. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 24–25).

<sup>68</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 7.

<sup>69</sup> *A m. kir. belügyminiszternek 14.500/1939. B. M. számú rendelete...* P. 786; *Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára...* P. 31, 242; *Magyarország Helységnévtára* 1944. P. 275, 642.

<sup>70</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 27. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 24–25).

a) *Velký Bereznyň*, Великий Березный<sup>71</sup> – б) *Nagyberezna*, Великое Березное<sup>72</sup> – в) *Великий Березний*<sup>73</sup>

a) *Volovč*, Воловое<sup>74</sup> – б) *Ökörmező*, Воловое<sup>75</sup> – в) *Волове*<sup>76</sup>

a) *Iršava*, Иришава<sup>77</sup> – б) *Iosva*, Иришава<sup>78</sup> – в) *Иришава*<sup>79</sup>

a) *Perečín*, Перечин<sup>80</sup> – б) *Perecseny*, Перечинь<sup>81</sup> – в) *Перечин*<sup>82</sup>

a) *Rachov*, Рахов<sup>83</sup> – б) *Rahó*, Раховь<sup>84</sup> – в) *Рахів*<sup>85</sup>

a) *Syalava*, Свалява<sup>86</sup> – б) *Szolyva*, Свалява<sup>87</sup> – в) *Свалява*<sup>88</sup>

a) *Ťačovo*, Тячово<sup>89</sup> – б) *Técső*, Тичевь<sup>90</sup> – в) *Тячево*<sup>91</sup>

Водночас із метою якомога повнішої інтеграції території Закарпатської України до Радянського Союзу, а в його межах – до УРСР, нова радянська влада не задовольнилася використанням тих назв населених пунктів українською мовою, які ґрунтувалися на раніших чеських і руських, тож були вжиті додаткові заходи, спрямовані на упорядкування топонімів. Так, 25 червня 1946 р. Президія Верховної Ради УРСР видала указ про затвердження в офіційному використанні українських назв 85 населених пунктів, перейменованих новою радянською владою в

<sup>71</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 5.

<sup>72</sup> A m. kir. belügyminiszternek 14.500/1939. B. M. számú rendelete... P. 783; Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára... P. 32, 246; Magyarország Helységnévtára 1944. P. 416, 644.

<sup>73</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 27. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 24).

<sup>74</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 29.

<sup>75</sup> A m. kir. belügyminiszternek 14.500/1939. B. M. számú rendelete... P. 787; Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára... P. 31, 247; Magyarország Helységnévtára 1944. P. 453, 645.

<sup>76</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 27. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 24).

<sup>77</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 9.

<sup>78</sup> A m. kir. belügyminiszternek 14.500/1939. B. M. számú rendelete... P. 785; Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára... P. 31, 242; Magyarország Helységnévtára 1944. P. 278, 642.

<sup>79</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 27. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 24).

<sup>80</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 15.

<sup>81</sup> A m. kir. belügyminiszternek 14.500/1939. B. M. számú rendelete... P. 782; Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára... P. 32, 248; Magyarország Helységnévtára 1944. P. 469, 646.

<sup>82</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 27. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 24).

<sup>83</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 16.

<sup>84</sup> Melléklet a 14.500/1939. B. M. számú rendelet 1. §-ának (2) bekezdéséhez: «A kárpátaljai terület községeinek jegyzéke». *Beliügyi Közlöny*. 1939. 6 július. № 30. (XLIV. évf.). P. 797; Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára... P. 32, 248; Magyarország Helységnévtára 1944. P. 646.

<sup>85</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 27. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 24).

<sup>86</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 22.

<sup>87</sup> A m. kir. belügyminiszternek 14.500/1939. B. M. számú rendelete... P. 785; Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára... P. 31, 250; Magyarország Helységnévtára 1944. P. 556, 647.

<sup>88</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 27. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 24).

<sup>89</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 24.

<sup>90</sup> A m. kir. belügyminiszternek 14.500/1939. B. M. számú rendelete... P. 787; Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára... P. 16, 216; Magyarország Helységnévtára 1944. P. 570.

<sup>91</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 27. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 24).

11 округах краю. На цей час Закарпатська Україна вже стала Закарпатською обл. із 13-ма округами<sup>92</sup>:

1) у Берегівському перейменовано 13 сіл: *Ардів* → *Чепівка*, *Астель* → *Лужанка*, *Беня* → *Добросілля*, *Гаранглаб* → *Дзвінкове*, *Гетін* → *Липове*, *Батьове* → *Вузлове*, *Велике Гутове* → *Велика Гараздівка*, *Мале Гутове* → *Мала Гараздівка*, *Запсонь* → *Заставне*, *Кидешів* → *Зміївка*, *Тошнадово* → *Затишине*, *Шом* → *Деренковець*, *Яношове* → *Іванівка*;

2) у Волівському – тільки с. *Ляховець* → *Лісковець*;

3) у Іршавському – 8: *Бережська Розтока* → *Велика Розтока*, *Волоське* → *Підгірне*, *Влахове* → *Вільхівка*, *Кив'яжд* → *Кам'янське*, *Нижній Шард* → *Нижнє Болотне*, *Угочанська Розтока* → *Мала Розтока*, *Шардик* → *Заболотне*, *Шаркадь* → *Горбок*;

4) у Мукачівському – 10: *Барбове* → *Бородівка*, *Енківці* → *Ільківці*, *Кендерешів* → *Коноплівці*, *Німецька Кучава* → *Кучава*, *Ряпідь* → *Бистриця*, *Серенчівці* → *Щасливе*, *Сернин* → *Рівне*, *Феделешівці* → *Крите*, *Фогараш* → *Зубівка*, *Форнош* → *Ліскове*;

5) у Воловецькому – 2: *Верхні Верецьки* → *Верхні Ворота*, *Нижні Верецьки* → *Нижні Ворота*;

6) у Рахівському – 6: *Апишця* → *Водиця*, *Берлебаш* → *Костилівка*, *Великий Бочків* → *Великий Бичків*, *Верхня Апиша* → *Верхнє Водяне*, *Середня Апиша* → *Середнє Водяне*, *Требушани* → *Ділове*;

7) у Свалявському – 3: *Брустів* → *Лопушанка*, *Ізвор* → *Родниківка*, *Ізворська Гута* → *Родникова Гута*;

8) у Севлюшському – 17: *Аклин* → *Клинове*, *Ардовець* → *Підвиноградів*, *Батар* → *Братове*, *Бекень* → *Бобове*, *Велика Чингава* → *Боржавське*, *Верхній Шард* → *Широке*, *Дюла* → *Юлівці*, *Керестур* → *Перехрестя*, *Мала Чингава* → *Завадка*, *м. Севлюш* → *м. Виноградів*, *Сірма* → *Дротинці*, *Факобіки* → *Букове*, *Фаркашове* → *Вовчанське*, *Фертешове* → *Заболоття*, *Форголани* → *Дівичне*, *Чорний Ардів* → *Чорнотисів*, *Чума за Тисою* → *Затисівка*;

9) у Тячівському – 7: *Брустури* → *Лопухів*, *Валескрад* → *Глибокий Потік*, *Гандал Буштинський* → *Тополівка*, *Нижня Апиша* → *Діброва*, *Німецька Мокра* → *Мокре*, *Нягове* → *Добрянське*, *Терешул* → *Тарасівка*;

10) в Ужгородському – 16: *Агове* → *Тисянка*, *Андрашівці* → *Андріївка*, *Анталівці* → *Антонівка*, *Ашвань* → *Мінеральне*, *Батфа* → *Деревці*, *Бачава* → *Чабанівка*, *Ботфальва* → *Прикордонне*, *Есень* → *Яворове*, *Йовра* → *Сторожниця*, *Кетергин* → *Розівка*, *Ляхівці* → *Лемківці*, *Малий Селменц* → *Солонці*, *Паладь-Комаравці* → *Комарівці*, *Палове* → *Павлове*, *Сюрте* → *Струмківка*, *Теглаш* → *Цеглівка*;

11) у Хустському – 2: *Салдобош* → *Стеблівка*, *Шандрове* → *Олександрівка*.

У випадку вказаних 85 населених пунктів влада пояснила зміни потребою збереження історичних назв, а також уточненням топонімів, що використовує населення<sup>93</sup>. Але якщо порівняти попередні назви, які існували до штучного (офіційного)

<sup>92</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946 «Про збереження історичних найменувань та уточнення і впорядкування існуючих назв населених пунктів Закарпатської області». *Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки*. № 7–8. Київ: Верховна Рада УРСР, 1947. С. 62–64.

<sup>93</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 62.

перейменування<sup>94</sup>, і з тими, які використовували протягом багатьох століть, то дійдемо висновку, що ці заходи насправді мали зворотний ефект:

1) назви населених пунктів, де компактно проживали угорці, продовжили слов'янізувати<sup>95</sup>, що призвело до втрати цими поселеннями своїх оригінальних історичних назв. Наприклад\*:

a) *Asztély*<sup>96</sup> – б) *Astel*, *Астель*<sup>97</sup> – в) *Астель* → з) *Лужанка*<sup>98</sup>

a) *Vene*<sup>99</sup> – б) *Веґа*, *Беня*<sup>100</sup> – в) *Беня* → з) *Добросілля*<sup>101</sup>

a) *Vátyú*<sup>102</sup> – б) *Va'ovo*, *Батьово*<sup>103</sup> – в) *Батьове* → з) *Вузлове*<sup>104</sup>

<sup>94</sup> На території Закарпаття штучні (офіційні) зміни назв населених пунктів у ХХ ст. відбулися щонайменше п'ять разів: 1) перше офіційне впорядкування топонімів на території регіону сталося ще в епоху Австро-Угорської монархії (1867–1918) у 1901, 1904 та 1907 рр.; 2) наступне масове перейменування провела влада Першої Чехословацької Республіки (1919–1938) на початку 1920-х років; 3) третя масова хвиля змін найменувань на території Закарпаття також відбулася внаслідок політичних пертурбацій, після того, як край знову був повернений під владу Угорщини (1938/1939–1944); 4) після Другої світової війни, у 1945–1946 рр., відбулася четверта всеохопна реформа, коли радянсько-чехословацький міждержавний договір від 1945 р. зафіксував вихід Закарпаття зі складу Чехословаччини і приєднання його під назвою «Закарпатська Україна» до УРСР; 5) п'ята розпочалася ще за радянської ери, наприкінці 1980-х років. Ці зміни, на відміну від попередніх, були ініційовані знизу вгору, а офіційно затверджені вже після проголошення незалежності України (1991–2000). Детальніше див.: Добош О. Зміна назв закарпатських населених пунктів із компактним проживанням угорців: спроби та результати відновлення історичних угорських найменувань у 1989–2000 роках. *Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення* / відп. ред. І. Патер; упоряд.: О. Муравський, М. Романюк. Львів, 2020. С. 319–337.

<sup>95</sup> На території Закарпаття перша слов'янізація назв населених пунктів, де компактно проживали угорці, відбулася ще в період Першої Чехословацької Республіки (1919–1938), коли назви всіх поселень змінили на назви чеською та руською мовами. Детальніше див.: Dobos S. Place-Name Changes in the Territory of Present-Day Transcarpathia during The First Czechoslovak Republic from 1919 to 1938. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. І. Соляр. Львів, 2021. Вип. 34. С. 318–331.

\* Тут і далі різницю між варіантами назв населених пунктів, наведених для прикладу, проілюстровано малими літерами, які позначають: а) – оригінальну історичну назву поселення угорською мовою, яка використовувалася протягом кількох століть ще до першого штучного (офіційного) перейменування/впорядкування назв населених пунктів; б) – офіційну назву чеською та руською мовою, встановлену Законом № 266 Першої Чехословацької Республіки від 1920 р. і постановою уряду № 324 від 1921 р.; в) – назву українською мовою, тимчасово запроваджену радянськими органами влади Закарпатської України на основі чеських і руських, введених у період Чехословацької Республіки. Ці тимчасові назви діяли орієнтовно з 26 листопада 1944 р. і по 25 червня 1946 р.; г) – офіційну назву українською мовою, затверджену указом Президії Верховної Ради УРСР від 25 червня 1946 р.

<sup>96</sup> Sebestyén Zs. *Kárpátalja helységnevei*. P. 34–35.

<sup>97</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 3.

<sup>98</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 62.

<sup>99</sup> Sebestyén Zs. *Kárpátalja helységnevei*. P. 48–49.

<sup>100</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 3.

<sup>101</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 62.

<sup>102</sup> Sebestyén Zs. *Kárpátalja helységnevei*. P. 45–46.

<sup>103</sup> *Statistický lexikon obcí...* 1928. P. 3.

<sup>104</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 62.



- a) Kígyós*<sup>105</sup> – б) *Kid'ouš, Кідьовиш*<sup>106</sup> – в) *Кидешів* → з) *Зміївка*<sup>107</sup>  
*a) Som*<sup>108</sup> – б) *Šom, Шом*<sup>109</sup> – в) *Шом* → з) *Деренковець*<sup>110</sup>  
*a) János*<sup>111</sup> – б) *Janošovo, Яношово*<sup>112</sup> – в) *Яношове* → з) *Іванівка*<sup>113</sup>  
*a) Szernye*<sup>114</sup> – б) *Serně, Серне*<sup>115</sup> – в) *Сернин* → з) *Рівне*<sup>116</sup>  
*a) Fornos*<sup>117</sup> – б) *Fornoš, Форнош*<sup>118</sup> – в) *Форнош* → з) *Ліскове*<sup>119</sup>  
*a) Akli*<sup>120</sup> – б) *Aklin, Аклин*<sup>121</sup> – в) *Аклин* → з) *Клинове*<sup>122</sup>  
*a) Gyula*<sup>123</sup> – б) *Ďula, Дюла*<sup>124</sup> – в) *Дюла* → з) *Юлівці*<sup>125</sup>  
*a) Keresztúr*<sup>126</sup> – б) *Kerestúr, Керестур*<sup>127</sup> – в) *Керестур* → з) *Перехрестя*<sup>128</sup>  
*a) (Nagy)Szőlős*<sup>129</sup> – б) *Sevluš, Севлюш*<sup>130</sup> – в) *Севлюш* → з) *Виноградів*<sup>131</sup>  
*a) Forgolány*<sup>132</sup> – б) *Forgolaň, Форголань*<sup>133</sup> – в) *Форголани* → з) *Дівичне*<sup>134</sup>  
*a) Ágtelek*<sup>135</sup> – б) *Agovo, Агово*<sup>136</sup> – в) *Агове* → з) *Тисянка*<sup>137</sup>  
*a) Eszeny*<sup>138</sup> – б) *Eseň, Есень*<sup>139</sup> – в) *Есень* → з) *Яворове*<sup>140</sup>;

2) так само не «пошкодували» й назв окремих населених пунктів, де мешкали українці, спотворивши оригінальні історичні. Наприклад:

<sup>105</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 199–200.

<sup>106</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 4.

<sup>107</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 62.

<sup>108</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 388–389.

<sup>109</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 5.

<sup>110</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 62.

<sup>111</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 269–270.

<sup>112</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 4.

<sup>113</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 62.

<sup>114</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 400–401.

<sup>115</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 13.

<sup>116</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>117</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 135.

<sup>118</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 11.

<sup>119</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>120</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 13–14.

<sup>121</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 17.

<sup>122</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>123</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 146–147.

<sup>124</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 17.

<sup>125</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>126</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 437.

<sup>127</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 4.

<sup>128</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>129</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 303–304.

<sup>130</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 19.

<sup>131</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>132</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 134–135.

<sup>133</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 18.

<sup>134</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 64.

<sup>135</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 12–13.

<sup>136</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 26.

<sup>137</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 64.

<sup>138</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 111–112.

<sup>139</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 26.

<sup>140</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 64.

- a) *Lyahovec*<sup>141</sup> – б) *Lachovec*, *Ляховець*<sup>142</sup> – в) *Ляховець* → з) *Лісковець*<sup>143</sup>  
 а) *Csertézfalva*, *Волоскоє*<sup>144</sup> – б) *Voloské*, *Волоскоє*<sup>145</sup> – в) *Волоське* → з) *Підгірне*<sup>146</sup>  
 а) *Repede*, *Rjariǵy*<sup>147</sup> – б) *Rjariǵ*, *РяпѢдь*<sup>148</sup> – в) *Ряпідь* → з) *Бистриця*<sup>149</sup>  
 а) *Felsőverecke*, *Вышни Верецьки*<sup>150</sup> – б) *Vyšní Verecky*, *ВышинѢ Верецьки*<sup>151</sup> – в) *Верхні Верецьки* → з) *Верхні Ворота*<sup>152</sup>  
 а) *Trebusafejérpatak*<sup>153</sup> – б) *Trebišany*, *Требушаны*<sup>154</sup> – в) *Требушани* → з) *Ділове*<sup>155</sup>  
 а) *Izvor*<sup>156</sup> – б) *Izvor*, *Извор*<sup>157</sup> – в) *Извор* → з) *Родниківка*<sup>158</sup>  
 а) *Felsőšarad*, *Вышній Шардь*<sup>159</sup> – б) *Vyšní Šard*, *Вышний Шард*<sup>160</sup> – в) *Верхній Шард* → з) *Широке*<sup>161</sup>  
 а) *Nyágoва*<sup>162</sup> – б) *Ňagovo*, *Нягово*<sup>163</sup> – в) *Нягове* → з) *Добрянське*<sup>164</sup>  
 а) *Vacsava*<sup>165</sup> – б) *Vačovno*, *Бачово*<sup>166</sup> – в) *Бачава* → з) *Чабанівка*<sup>167</sup>

<sup>141</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 264–265. Історична назва *Lyahovec* має руське походження.

<sup>142</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 29.

<sup>143</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>144</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 317–318. Примітка: крім руської назви *Волоскоє*, населений пункт мав і паралельну історичну угорського походження – *Csertézfalva*.

<sup>145</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 10.

<sup>146</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>147</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 366–367. Примітка: крім руської назви *Rjariǵ*, населений пункт мав і паралельну історичну румунського походження – *Repede*.

<sup>148</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 13.

<sup>149</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>150</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 129–130. Руська назва населеного пункту *Вышни Верецьки* виникла внаслідок часткового перекладу угорської історичної *Felsőverecke*.

<sup>151</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 22.

<sup>152</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>153</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 443–444. населений пункт *Trebusafejérpatak* виник унаслідок злиття двох поселень – *Trebusa* і *Fejérpatak* наприкінці XIX ст. Історична назва населеного пункту *Trebusa* – руська, а історична – *Fejérpatak* – угорського походження.

<sup>154</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 16.

<sup>155</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>156</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 179–180.

<sup>157</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 21.

<sup>158</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>159</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 128–129. Руська назва населеного пункту *Вышній Шардь* виникла внаслідок часткового перекладу угорської історичної *Felsőšarad*.

<sup>160</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 19.

<sup>161</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 63.

<sup>162</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 312–313. Назва населеного пункту *Nyágoва* має руське походження.

<sup>163</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 24.

<sup>164</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 64.

<sup>165</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 36–37. Назва населеного пункту *Vacsava* має руське походження.

<sup>166</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 26.

<sup>167</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 64.

a) *Száldobos*<sup>168</sup> – б) *Saldoboš*, *Салдобош*<sup>169</sup> – в) *Салдобош* → з) *Стеблівка*<sup>170</sup>.

За даними на 1 вересня 1946 р., у Закарпатській обл. загалом було 512 населених пунктів<sup>171</sup>. Так, перегляд і зміна назв 85-ти, затверджені указом Президії Верховної Ради УРСР від 25 червня 1946 р., заторкнули 17 %, або ж 1/6 від загальної кількості поселень області.

**Населення.** Друга світова війна пронеслася й територією Закарпаття і неабияк вплинула на чисельність населення краю. У період між 1941 р. та 1946 р. вона зменшилася з 853 949 до 758 700 осіб.

Найбільше позначилися депортації після німецької окупації 19 березня 1944 р., коли з рівнинних районів краю вивозили угорськомовних євреїв<sup>172</sup>. Із 14 травня по 6 червня 1944 р. депортовано 84 874 осіб<sup>173</sup>.

Від радянських частин утечею до Угорщини в 1944 р. врятувалися 5 104 особи<sup>174</sup>. Восени 1944 р. радянські війська депортували понад 30 тис. чоловіків віком від 18 до 50 років, і лише за багато років ті, кому найбільше пощастило, змогли повернутися до рідного краю, а більшість загинула через нелюдські умови існування<sup>175</sup>. В окремих джерелах кількість жертв примусових робіт обчислюється в 4 953 особи, інші вважають, що ця цифра значно більша. Після Другої світової війни із Закарпаття на територію сучасної Угорщини емігрувало 25 тис. осіб<sup>176</sup>. Наступ радянських військ змусив покинути край і велику кількість німецької меншини. На тих, хто залишився, чекали репресії.

Результати перепису 1946 р. засвідчили, що на більшій частині Закарпаття у 1941–1946 рр. відбулося зменшення чисельності населення (див. рис. 4).

У 1941–1946 рр. населення краю зменшилося на 95 249 осіб. Найбільше це спостерігалось на території Іршавського р-ну, де чисельність впала на 35,3 % (на 25 933 осіб), що пояснює депортація єврейських жителів і значний рівень еміграції. У Тячівському р-ні – на 21 %, а на території Великоберезнянського – на 19 %. Тільки в Перечинському р-ні зросла – на 47 осіб, як і кількість жителів Ужгорода та Мукачева – на 12% (в Ужгороді на 4 349 осіб, у Мукачеві – на 3 798). У містах стало значно менше представників єврейської й угорської національностей, на їхнє місце завезли тисячі українців і росіян. Проте загалом на більшій частині території області чисельність населення зменшилася.

<sup>168</sup> Sebestyén Zs. Kárpátalja helységnevei. P. 391–392. Назва населеного пункту *Száldobos* має угорське походження.

<sup>169</sup> Statistický lexikon obcí... 1928. P. 8.

<sup>170</sup> Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.06.1946... С. 64.

<sup>171</sup> Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ: на 1 вересня 1946 року... С. 678–693.

<sup>172</sup> Tóth G. «Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó». Deportáltak Kárpátalján a második világháború idején. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, 2009.

<sup>173</sup> Death trains in 1944, the Kassa list. National Committee for Attending Deportees (Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság – DEGOB). URL: <http://degob.org/tables/kassa.html> (дата звернення: 10.07.2022).

<sup>174</sup> Kocsis K. Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Kisebbség Kutató Intézet, 2001.

<sup>175</sup> Molnár D. E. A polgári lakosság... P. 132–144.

<sup>176</sup> Kocsis K., Tátrai P., Agárdi N., Balizs D., Kovács A. A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata... 35 p.

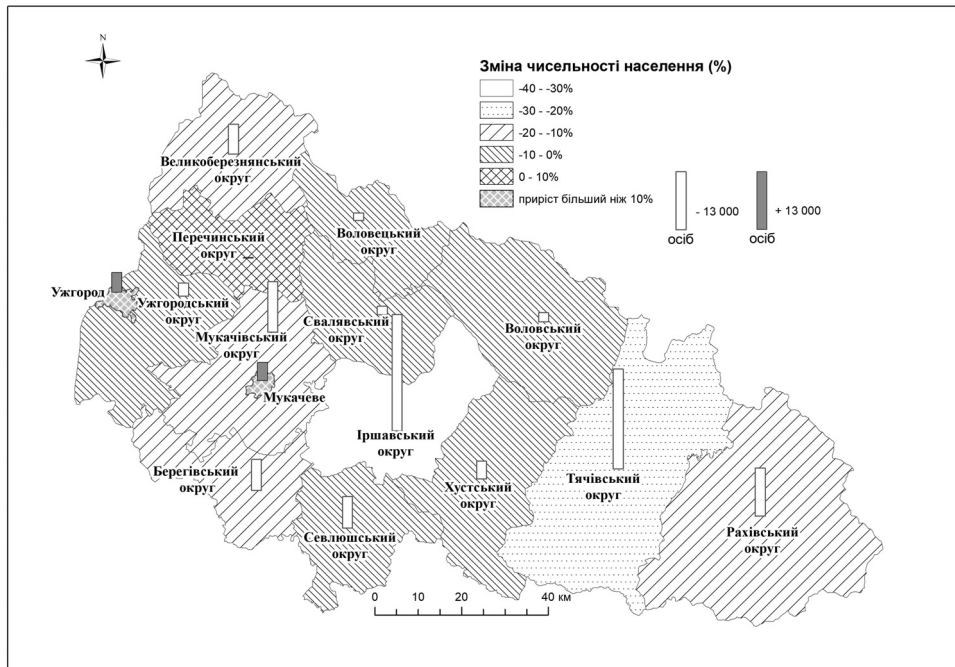


Рис. 4. Зміна чисельності населення на території Закарпаття у 1941–1946 рр.<sup>177</sup>

У 1941 р. понад половина населення визнала себе українцями (русинами) за національністю (500 264 особи), що становило 58,1 % від загальної кількості жителів краю. 27,3 % (233 840 осіб) становили угорці. Серед представників інших національностей найбільше було євреїв – 78 699 (9,2 %), румунів – 15 599, (1,8 %) та німців – 13 222 (1,5 %). Кількість чехословаків зі зміною влади зменшилася до 1/5, що пояснює їхнє виселення. Кількість циган становила всього 1 193 особи (0,1 %).

Національний склад Закарпаття значно змінився внаслідок депортацій євреїв у 1941 р. і 1944 р., а також встановлення радянської влади в 1944 р. Ті особи, які раніше називали себе русинами, або рутенцями, після цього, переважно з ідеологічних причин, потрапили до статистики як українці. Їхня частка від загальної кількості населення неабияк зросла – від 58,1 % до 82,3 %. Значно зменшилася угорців – від 27,4 % до 8,7 %. Євреїв – від 9,2 % до 3,1 %, оскільки більша частина тих, хто пережив концтабори, не повернулася до регіону.

До статистики потрапила нова національність, яка раніше була майже відсутня, а зараз опинилася на 4-му місці. Висока кількість росіян (19 тис. осіб) пояснюється переселенням військових, частини яких розміщувалися на Закарпатті, а також чиновників і держслужбовців. Окрім цього, через страх деякі русини та словаки також назвали себе росіянами.

**Заходи в період існування Закарпатської України.** У січні 1945 р. Народна Рада ухвалила постанови про гімн і державний прапор Закарпатської України:

<sup>177</sup> Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941) / szerk.: J. Kepecs, Z. Czibulka, D. Dányi. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.

ними стали гімн Радянського Союзу без жодних змін<sup>178</sup> та червоний стяг із серпом і молотом й написом «Хай живе возз'єднання Закарпатської України і Радянської України»<sup>179</sup>. Службовці Народної Ради і місцевих народних комітетів мали скласти присягу. Ось її текст: «Я, громадянин Закарпатської України, урочисто присягаюся на вірність моїй Батьківщині, Народній Раді Закарпатської України і Маніфесту 1-го з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід зі складу Чехословаччини»<sup>180</sup>. Після цього представники радянського режиму розпочали підготовку місцевих учасників розбудови нової системи, відповідно навесні 1945 р. були започатковані тримісячні курси з підготовки «кадрів Закарпатської України»<sup>181</sup>.

Відтак 5 грудня 1944 р. ухвалено декрет про запровадження цензури, за порушення якої передбачено штраф у розмірі 10 тис. пенге або ж позбавлення волі терміном на 6 місяців<sup>182</sup>.

Паралельно з розбудовою елементів нової інституційної системи проходив процес націоналізації, що було найвизначальнішою особливістю переходу на радянський лад. 5 грудня Народна Рада Закарпатської України ухвалила також декрет, який передбачав перехід у власність Закарпатської України всього рухомого і нерухомого майна колишньої Угорщини і Чехословаччини на території краю: установ, шахт, заводів, фабрик, сільськогосподарських земель, лісів, підприємств, залізниць<sup>183</sup>. За кілька днів, 9 грудня, ухвалено новий декрет, який передбачав націоналізацію електростанцій на території області<sup>184</sup>. Крім цього, конфісковано все рухоме й нерухоме майно тих осіб, які показали себе «посібниками угорських і німецьких експлуататорів». Конфіскована нерухомість переходила під контроль народних комітетів і, згідно з декретом, мала бути передана безпритульним, а також багатодітним родинам<sup>185</sup>. У грудні 1944 р., одночасно з націоналізацією банків, проголошено створення Народного банку Закарпатської України<sup>186</sup>. Офіційною валютою став радянський карбованець, проте аж до середини 1945 р. місцеве населення ставилося до нововведених грошей із недовірою, тому радянські солдати,

<sup>178</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 15. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 січня 1945. Чис. 1. С. 1).

<sup>179</sup> Там само. Арк. 16. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 січня 1945. Чис. 1. С. 2).

<sup>180</sup> Там само.

<sup>181</sup> Там само. Арк. 54. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 31 березня 1945. Чис. 6. С. 79).

<sup>182</sup> Там само. Арк. 7. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 грудня 1944. Чис. 2. С. 12). Наприкінці 1944 р. – 1945 р. у регіоні паралельно перебували в обігу три валюти: угорський пенге, чехословацька корона і радянський карбованець. Дуже часто вартість товару вказували одночасно і в пенге, і в коронах, завдяки чому можна порівняти обмінний курс: 1 кг цукру коштував 13 пенге або ж 29 корон, а шматок побутового мила (400 г) – 6,34 пенге або ж 14 корон.

<sup>183</sup> Там само. Арк. 6. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 грудня 1944. Чис. 2. С. 10).

<sup>184</sup> Там само. Арк. 7. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 грудня 1944. Чис. 2. С. 12–13).

<sup>185</sup> Там само. Арк. 6. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 грудня 1944. Чис. 2. С. 10).

<sup>186</sup> Там само. Арк. 9. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 30 грудня 1944. Чис. 3. С. 17).

що квартирували в цивільного населення, отримували грошове забезпечення у чехословацьких коронах<sup>187</sup>.

Наступним етапом державної націоналізації стала конфіскація заводів і фабрик у їхніх колишніх власників, яка проходила під гаслами забезпечення права на роботу<sup>188</sup>. Влада в межах соціальних заходів обіцяла подолати безробіття, впровадити планову економіку, 8-годинний робочий день і 48-годинний робочий тиждень, а також забезпечити 14-денну оплачувану відпустку після року трудового стажу. У березні 1945 р. з'явилися постанови про запровадження пенсій за віком та інвалідністю, передбачені всім працівникам, що мали трудові відносини після 26 жовтня 1944 р.<sup>189</sup>

Як свідчить дата появи, постанова передувала, а на думку багатьох, навіть підготувала офіційне впорядкування державно-правового статусу. Процес націоналізації відбувся надзвичайно швидко – ще до того, як Закарпаття відповідно до радянсько-чехословацького договору офіційно ввійшло до складу Радянського Союзу<sup>190</sup>.

Земельне питання належало до винесених на порядок денний у політиці новоствореної Закарпатської України. Вже на I З'їзді народних комітетів у листопаді 1944 р., окрім маніфесту про «возз'єднання», було ухвалено постанову про проведення земельної реформи. Наступного дня, 27 листопада, текст документа з'явився у рупорі комуністичної пропаганди – «Закарпатській Україні», де йшлося, що мета реформи – «задоволення земельного голоду народу»<sup>191</sup>. 29 листопада вийшов декрет про розподіл землі, у якому наголошувалося, що та, яка перебувала у власності угорських і німецьких поміщиків-«зрадників», має бути конфіскована й негайно роздана без- і малоземельним селянам, робітникам і службовцям<sup>192</sup>. Також йшлося про те, що нові власники отримують ділянки безкоштовно, їхня площа не мала перевищувати 10 гольдів<sup>193</sup>. Відповідно до оголошеної в березні 1945 р. постанови, впродовж року були змінені земельні відносини, ліквідовані великі землеволодіння<sup>194</sup>. У кожному населеному пункті створювали комісії, які робили перепис земель, розподіляли їх, писали звіти про становище селян, роздавали вказівки й контролювали процес розподілу<sup>195</sup>. У новому декреті, проголошеному навесні 1945 р., Народна Рада максималізувала площу земельних ділянок: у рівнинних районах – 40, а в гірських – 50 гольдів<sup>196</sup>. Із 1946 р. розпочалася колективізація.

<sup>187</sup>Офіцинський Р. Народна Рада Закарпатської України. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Будапешт; Ужгород, 2010. С. 277.

<sup>188</sup>Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 1а. Арк. 30. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 лютого 1945. Чис. 3. С. 30).

<sup>189</sup>Там само. Арк. 47–52. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 31 березня 1945. Чис. 6. С. 64–74).

<sup>190</sup>Офіцинський Р. Превентивна радянська націоналізація. С. 271–273.

<sup>191</sup>Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 60. Арк. 1–2.

<sup>192</sup>Там само. Од. зб. 1а. Арк. 3. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Мукачево, 30 листопада 1944. Чис. 1. С. 5).

<sup>193</sup>Там само.

<sup>194</sup>Там само. Арк. 40. (Вістник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород, 15 березня 1945. Чис. 5. С. 51–52).

<sup>195</sup>Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 439. Арк. 1–48.

<sup>196</sup>Там само. Од. зб. 438. Арк. 1–5.

*Депортації за етнічним принципом (листопад–грудень 1944 р.)*<sup>197</sup>. Угорське та німецьке населення краю зазнало масових переслідувань лише через свою національність. Ці звірства до сьогодні живуть у пам'яті людей<sup>198</sup>. 12 листопада 1944 р. на засіданні Військової ради 4-го Українського фронту під грифом «цілком таємно» була ухвалена постанова № 0036, яка передбачала реєстрацію всіх військовозобов'язаних осіб угорської та німецької національності віком 18–50 років, які на той час проживали на території «визволеної Закарпатської України». На основі складених списків їх мали етапувати окремими колонами в табори для військовополонених<sup>199</sup>. Наступного дня, 13 листопада, у кожному населеному пункті було розвішано наказ № 2 міської комендатури, який оголошував для всіх чоловіків угорської й німецької національностей віком 18–50 років обов'язок зареєструватися. У наказі також вказано, що за його невиконання особа відповідатиме перед військовим трибуналом. Останнім днем реєстрації визначено 16 листопада.

Крім наказу, у населених пунктах виступали глашатаї і розповсюджували листівки, іноді кілька разів на день. Опісля розпочався масовий збір. Для цього місцеві представники радянської влади використовували найрізноманітніші методи. В окремих місцевостях людей збирали нібито під приводом отримання довідок, які б дозволили вільно пересуватися на територіях, «звільнених» ЧА. Особи, які зареєструвалися 16 листопада, думаючи, що йдеться про звичайне взяття на облік, 18-го повернулися тільки для отримання обіцяного посвідчення. Однак на них уже чекали озброєні конвоїри, їх не відпустили додому – мали залишатися в місцевих пунктах збору<sup>200</sup>. У більшості населених пунктів чоловіків збирали нібито для триденних відновлювальних робіт. Ті, що називали себе русинами, українцями чи словаками (національність визначали зі слів самих людей або якщо вони могли прочитати «Отче наш» руською чи словацькою мовою), отримували посвідчення і могли йти додому. Коли в міських комендатурах зібрали чоловіків із найближчих сіл, то їх під суворим військовим конвоем направили до збірного табору у Сваляві, який радянські органи влади створили з колишньої казарми угорської армії. Цей пункт став частиною системи таборів, центр якої функціював у Старому Самборі. Перші пішохідні колони вирушили в напрямку Сваляви 18 листопада 1944 р., де через нелюдські умови, голод, хвороби та холод почала лютувати смерть. Тих, хто пережили ці жахи, голодними, змерзлими погнали через Ужоцький перевал у Старий або Новий Самбір. Там депортованих завантажували у вагони й вивозили в різні табори на території Радянського Союзу, звідки більшість так і не повернулася.

Хвиля інтернування, спричинена постановою № 0036, була не єдиною на Закарпатті. Другий етап репресій заторкнув населення німецького походження. Передував цьому наказ НКВС № 7161, який стосувався усіх німців Східної Європи

<sup>197</sup> Детальніше з темою цього пункту можна ознайомитися у праці: Молнар Д. Є. Масові етнічні репресії на Закарпатті в період становлення радянської влади (1944–1946). *Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення* / відп. ред. І. Патер; упоряд.: О. Муравський, М. Романюк. Львів, 2020. С. 154–163.

<sup>198</sup> Міщанин В. Дискусійні проблеми історії Закарпаття 1944–1950 рр. у розрізі усної історії (за матеріалами етнографічної практики студентів історичного факультету УжНУ 2015 р.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2016. Вип. 2 (35). С. 90.

<sup>199</sup> Dupka Gy., Korszun A. A «málenykij robot»... P. 71–73.

<sup>200</sup> Bognár Z. A kárpátaljai magyar és német... P. 50.

і передбачав взяття на облік етнічного німецького населення на звільнених Ча європейських територіях, щоб, покликаючись на нестачу робочої сили в Радянському Союзі після війни, депортувати осіб працездатного віку у трудові табори<sup>201</sup>.

Лаврентій Берія (Лаврентий Берия), якому було доручено розробити план збору німецького населення, 16 грудня 1944 р. подав на затвердження Сталіну графік інтернування чоловіків німецької національності віком 17–45 років і жінок 18–30 років із території Румунії, Болгарії, Югославії, Чехословаччини й Угорщини. Наступного дня витяг наказу, що стосувався території Чехословаччини, отримав командувач 4-го Українського фронту генерал Іван Петров (Іван Петров), частини якого зайняли і Закарпаття. Йому було наказано інтернувати німців<sup>202</sup>. Okремо варто звернути увагу на той пункт, який дозволяв німцям брати зі собою 200 кг теплого одягу, спідньої та постільної білизни, посуду й харчів на 15 днів. Імовірно, причиною такого розпорядження стала зафіксована під час попередніх депортацій висока смертність, адже репресованим 18 листопада 1944 р. такої можливості не дали, а оскільки на німців розраховували насамперед як на робочу силу, то їх необхідно було доставити в табори у придатному до роботи стані. Більшість із них перевезли для праці на вугільних шахтах Донбасу<sup>203</sup>. 20 грудня керівництво НКВС надіслало командуванню 4-го Українського фронту «інструкції» щодо організації інтернування місцевого німецького населення. Відповідальних за проведення операції на місцях повідомляли, що, відповідно до наказу НКВС № 7161, необхідно на «визволених» територіях Чехословаччини забезпечити збір і перевезення на радянську територію працездатних чоловіків німецької національності віком 17–45 років та жінок 18–30 років незалежно від місця їхнього походження й майнового стану. Згідно зі схваленим графіком, протягом 23–26 грудня передбачалося провести реєстрацію/облік відповідних осіб, потім таким особам давали 5 днів на підготовку<sup>204</sup>.

У світлі цих розпоряджень Військова рада 4-го Українського фронту 21 грудня 1944 р. видала наказ № 00520, який передбачав мобілізацію та інтернування німецьких працездатних чоловіків 17–45 років і жінок 18–30 років, що перебували на території «визволеної» Чехословаччини. Відповідно до наказу Військової ради 4-го Українського фронту, Народна Рада Закарпатської України 22 грудня 1944 р. розіслала циркуляр окружним і місцевим народним комітетам про мобілізацію населення німецької національності. У ньому наголошено, що особи, які не з'являться для реєстрації, будуть арештовані та засуджені за законами воєнного часу. Цим особам необхідно було прийти в пункти збору протягом 22–25 грудня<sup>205</sup>. Після реєстрації людей відпускали додому, наказавши прибути 29-го готовими вирушати в дорогу. Молодим погрожували, що в разі неявки замість них заберуть батьків. Особам, які підпадали під мобілізаційні умови, наголошували, що вони повинні взяти зі собою 2–3 пари взуття, теплий верхній одяг, принаймні 3 комплекти спідньої білизни, 3 – постільної та приналежності (ковдри, подушки, матраци),

<sup>201</sup> Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. / szerk. I. Vida. Budapest: Gondolat Kiadó, 2005. P. 65–67.

<sup>202</sup> Dupka Gy. A mi Golgotánk... P. 83.

<sup>203</sup> Офіцинський Р. Етнічні чистки. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Будапешт; Ужгород, 2010. С. 285.

<sup>204</sup> Dupka Gy. «Málénkij robot»-ra hurcolás... P. 19.

<sup>205</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 52. Арк. 1–2.



чашки, миски, казанки, тарілки, ножі, виделки, ложки, інші побутові предмети загальною вагою до 200 кг<sup>206</sup>. Інтерновані німці потрапили в табори на Донбасі, де як чоловіків, так і жінок залучали до робіт на вугільних шахтах.

Родичі інтернованих зробили все від них залежне, щоб повернути рідних додому: зверталися до місцевих органів влади, писали звернення до Народної Ради<sup>207</sup>, а з кількох населених пунктів люди від безнадії навіть зверталися по допомогу до Будапешта й угорського уряду<sup>208</sup>. Загальною особливістю звернень, які надходили з різних міст і сіл, було те, що в них наголошувалася невинність депортованих та необхідність їхнього повернення додому через брак робочої сили, бо в селах неможливо по-іншому виконати доручені їм роботи<sup>209</sup>. Зрештою, у липні 1945 р. місцеве комуністичне керівництво – Народна Рада Закарпатської України – розіслало циркуляр, щоб кожен населений пункт склав список осіб, які перебували в таборах для військовополонених чи трудових<sup>210</sup>. Улітку 1945 р. такий був складений і містив приблизно 30 тис. імен<sup>211</sup>. Проаналізувавши роки народження депортованих осіб, можна ствердити, що подібно до інтернувань, які тривали на всій території Карпатського басейну, у випадку Закарпаття радянські збройні сили так само не дотримували вказаних у наказах вікових меж: забирали багато молодих хлопців, яким ще не виповнилося 18 років, як і чоловіків, старших 50-ти. Наявні дані свідчать, що найстарша депортована особа народилася 1868 р., а це означає, що в 1944 р. їй було 76 років<sup>212</sup>.

Особі, депортовані в межах триденних відновлювальних робіт, потрапили в табори ГУПВІ (Головного управління у справах військовополонених та інтернованих), які перебували під контролем НКВС, як і табори ГУЛАГу. Важлива відмінність між двома системами полягала в тому, що табори ГУПВІ створювали саме для військовополонених та інтернованих, в'язні потрапляли туди одночасно й у великій кількості, радянська влада стежила тільки за кількістю або ж мала на меті ізолювати певну національність, як у випадку закарпатських угорців. Натомість у таборах ГУЛАГу дуже важливою була особа ув'язненого, яка потрапляла на примусові роботи і ставала політичним в'язнем унаслідок різних сфальшованих судових процесів<sup>213</sup>.

Вивчення процесів радянізації Закарпаття дає змогу зробити такі висновки: реалізація нової системи, принесеної радянськими військами, відбувалася за московським сценарієм, опираючись на доктрини комунізму, інтернаціоналізму, планової економіки, за зразками, які використовували в Радянському Союзі. Крім цього, розбудова радянської системи супроводжувалася насиллям і залякуванням. Органічними елементами цього процесу були створення однопартійної системи та влади рад,

<sup>206</sup> Закарпатські угорці і німці... С. 68.

<sup>207</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 204–210.

<sup>208</sup> Шторк Т. Примусові роботи. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Будапешт; Ужгород, 2010. С. 287.

<sup>209</sup> Csátáry Gy. Az 1944-es elhurcolás a Területi Allami Levéltár anyagának tükrében. *Évgyűrlék '90. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány*. Ungvár, 1991. P. 80.

<sup>210</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 204–210.

<sup>211</sup> Там само. Од. зб. 204–210, 215–232.

<sup>212</sup> Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-14. Оп. 1. Од. зб. 216.

<sup>213</sup> Bognár Z. Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról Szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra. *Malenkij robot. «Egyetlen bűnünk a származásunk volt...»* / szerk. Z. Bognár. Pécs: Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre. 2009. P. 42.

націоналізація і насильна колективізація, переслідування Церков, а також безжальне винищення «внутрішніх ворогів». Цими заходами партфункціонери прагнули досягти повної беззахисності й залежності громадян від держави. Оскільки на внутрішніх територіях радянської імперії значна частина цих цілей уже була досягнута, влада з ще більшою інтенсивністю взялася за те, щоб на нещодавно здобутих територіях, до яких належало й Закарпаття, розбудувати «зразкову радянську державу».

## REFERENCES

«A község- és egyéb helynevekről» szóló 1898. évi IV. törvény-cikk. (1899). In D. Márkus (Ed.), *Magyar Törvénytár. 1898. évi törvénycikkek* (pp. 19–21). Budapest [in Hungarian].

A m. kir. belügyminiszternek 14.500/1939. B. M. számú rendelete: «A visszatért kárpátaljai területen a községnevek megállapítása, továbbá a közigazgatási kirendeltségek és a járások területi beosztásáról». (1939, July 6). *Belügyi Közlöny*, 30 (XLIV), 781–787 [in Hungarian].

A m. kir. minisztériumnak 6.200/1939. M. E. számú rendelete: «A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről». (1939, July 6). *Belügyi Közlöny*, 30 (XLIV), 769–773 [in Hungarian].

Bognár, Z. (2009). Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról Szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra. In Z. Bognár (Ed.), *Malenkij robot. «Egyetlen bűnünk a származásunk volt...»* (p. 42). Pécs: Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre [in Hungarian].

Bognár, Z. (2012). A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása a Szovjetunióba. *Orpheus Noster*, 2 (IV), 46–60 [in Hungarian].

Botlik, J. (2000). *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti–Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány [in Hungarian].

Botlik, J. (2000). *Gát*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány [in Hungarian].

Botlik, J., & Dupka, Gy. (1991). *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest; Szeged: Mandátum Kiadó; Universum Kiadó [in Hungarian].

Brenzovics, L. (2009). Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX. században. In B. Baranyi (Ed.), *Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11* (pp. 75–106). Pécs; Budapest: Dialóg Campus Kiadó [in Hungarian].

Brenzovics, L. (2009). Kárpátontúli Ukrajna, 1944. október – 1945. június. In B. Baranyi (Ed.), *Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11* (pp. 93–95). Pécs; Budapest: Dialóg Campus Kiadó [in Hungarian].

Csatáry, Gy. (1991). Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében. *Évgyűrüök '90. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány*, 80 [in Hungarian].

Csernicskó, I. (2013). *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó [in Hungarian].

Death trains in 1944, the Kassa list. *National Committee for Attending Deportees (Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság – DEGOB)*. Retrieved from: <http://degob.org/tables/kassa.html> [in English].

Dobos, S. (2021). Place-Name Changes in the Territory of Present-Day Transcarpathia during The First Czechoslovak Republic from 1919 to 1938. *Ukraina: kultura spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 34, 318–331 [in English].

Dobosh, O. (2020). Zmina nazv zakarpatskykh naselennykh punktiv iz kompaktnym prozhyvanniam uhortsiv: sprobny ta rezultaty vidnovlennia istorichnykh uhorskykh naimenuvan u 1989–2000 rokakh. In I. Pater, O. Muravskiy, & M. Romaniuk (Eds.), *Uhorsko-ukrainske pogranychchia: etnopolitychni, movni ta relihiini kryterii samo-identyfikatsii naseleennia* (pp. 319–337). Lviv: NAN Ukrainy; Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha [in Ukrainian].

Dupka, Gy. (2012). *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944–1946)*. Uzhhorod; Budapest: Intermix Kiadó [in Hungarian].

Dupka, Gy. (2015). «Málenkij robot»-ra hurcolás Kárpátaljáról. In Z. Bognár, & B. Márkus (Eds.), «*Itt volt a végállomás*». *Halálos áldozatokkal járó német és magyarrel- lenes tevékenységek a Kárpát-medencében, 1944–1949* (pp. 68–87). Pécs: Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre [in Hungarian].

Dupka, Gy., & Korszun, A. (1997). *A «málenkij robot» dokumentumokban*. Uzhhorod; Budapest: Intermix Kiadó [in Hungarian].

Hranchak, I. (1995). Pidhotovka i provedennia zizdu Narodnykh komitetiv. Manifest pro voziednannia yak istorichnyi dokument. In I. Hranchak (Ed.), *Narysy istorii Zakarpattia (1918–1945)* (Vol. 2, pp. 592–599). Uzhhorod: «Zakarpattia» [in Ukrainian].

Kepecs, J., Czibulka, Z., & Dányi, D. (Eds.). (1996). *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal [in Hungarian].

Kocsis, K. (2001). *Kárpátalja mai területének etnikai térképe*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Kisebbség Kutató Intézet [in Hungarian].

Kocsis, K., Tátrai, P., Agárdi, N., Balizs, D., & Kovács A. (2015). *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata a 15. század végétől a 21. század elejéig. Térkép-magyarázó*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia; Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont [in Hungarian].

Korsun, O. (Comp.). (2012). *Zakarpatski uhortsy i nimtsi: internuvannia ta deportatsiini protsesy. 1944–1955 rr. Arkhivni dokumenty i materialy*. Uzhhorod: Vseukrainske derzhavne vyd-vo «Karpaty» [in Ukrainian].

Magyarország Helységnévtára 1944. (1944). Budapest [in Hungarian].

Dr. Medgyessy, L. (sine anno). *Szovjet területi terjeszkedés Kelet-Európában, 1945 Ruténia (Kárpát-Ukrajna) esetében*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem [in Hungarian].

Melléklet a 14.500/1939. B. M. számú rendelet 1. §-ának (2) bekezdéséhez: «A kárpátaljai terület községeinek jegyzéke». (1939, July 6). *Belügyi Közlöny*, 30 (XLIV), 788–802 [in Hungarian].

Mishchanyn, V. (2016). Dyskusiini problemy istorii Zakarpattia 1944–1950 rr. u rozrizi usnoi istorii (za materialamy etnografichnoi praktyky studentiv istorichnoho fakultetu UzhNU 2015 r.). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriia «Istoriia»*, 2 (35), 87–96 [in Ukrainian].

Molnár, D. E. (2012). A polgári lakosság Magyarországról és a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról történő kényszermunkára hurcolásának összehasonlító elemzése. In I. Szamborovszkyné Nagy (Ed.), «Így maradok meg hírvivőnek...» *In memoriam Soós Kálmán. Tanulmányok Soós Kálmán emlékére* (pp. 132–144). Uzhhorod: PoliPrint [in Hungarian].

Molnar, D. Ye. (2020). Masovi etnichni represii na Zakarpatti v period stanovlennia radianskoï vlady. In I. Pater, O. Muravskiyi, & M. Romaniuk (Eds.), *Uhorsko-ukrainske pogranychchia: etnopolitychni, movni ta relihiini kryterii samo-identyfikatsii naselennia* (pp. 154–163). Lviv: NAN Ukrainy; Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypïakievycha [in Ukrainian].

Móricz, K. (2001). *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány [in Hungarian].

Ofitsynskiyi, R. (2010). Administratyvni zminy. In M. Vehesh, Ch. Fedynets (Eds.), *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura* (pp. 253–254). Budapest; Uzhhorod: Instytut etnonatsionalnykh doslidzhen Uhorskoï akademii nauk; Naukovo-doslidnyi instytut politychnoi rehionalistyky Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [in Ukrainian].

Ofitsynskiyi, R. (2010). Etnichni chystky. In M. Vehesh, Ch. Fedynets (Eds.), *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura* (pp. 284–286). Budapest; Uzhhorod: Instytut etnonatsionalnykh doslidzhen Uhorskoï akademii nauk; Naukovo-doslidnyi instytut politychnoi rehionalistyky Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [in Ukrainian].

Ofitsynskiyi, R. (2010). Narodna Rada Zakarpatskoï Ukrainy. In M. Vehesh, Ch. Fedynets (Eds.), *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura* (pp. 275–279). Budapest; Uzhhorod: Instytut etnonatsionalnykh doslidzhen Uhorskoï akademii nauk; Naukovo-doslidnyi instytut politychnoi rehionalistyky Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [in Ukrainian].

Ofitsynskiyi, R. (2010). Preventyvna radianizatsia. In M. Vehesh, Ch. Fedynets (Eds.), *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura* (pp. 271–273). Budapest; Uzhhorod: Instytut etnonatsionalnykh doslidzhen Uhorskoï akademii nauk; Naukovo-doslidnyi instytut politychnoi rehionalistyky Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [in Ukrainian].

Popivskiyi, M. (Ed.). (1947). *Ukrainska RSR: Administratyvno-terytorialnyi podil: na 1 veresnia 1946 roku* (1st ed.). Kyiv: Ukrainske vyd-vo politychnoi literatury [in Ukrainian].

Romsics, I. (2006). *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest: Osiris Kiadó [in Hungarian].

Sebestyén, Zs. (2020). *Kárpátalja helységnevei*. Nyíregyháza [in Hungarian].

Shtork, T. (2010). Prymusovi roboty. In M. Vehesh, Ch. Fedynets (Eds.), *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura* (pp. 286–290). Budapest; Uzhhorod: Instytut etnonatsionalnykh doslidzhen Uhorskoï akademii nauk; Naukovo-doslidnyi instytut politychnoi rehionalistyky Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [in Ukrainian].

Stark, T. (2006). *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest: Lucidus [in Hungarian].

Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. (1928). Prague: Státní úřad statistický [in Czech].

Tóth, G. (2009). «Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó». *Deportálások Kárpátalján a második világháború idején*. Uzhhorod: Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet [in Hungarian].

Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 22.01.1946 «Pro utvorennia Zakarpatskoi oblasti v skladi Ukrainskoi RSR». (1947). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*, 5–6, 3 [in Ukrainian].

Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 25.06.1946 «Pro zberezhenia istorychnykh naimenuvan ta utochnennia i vporiadkuvannia isnuiuuchykh nazv naselenykh punktiv Zakarpatskoi oblasti». (1947). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*, 7–8, 62–64 [in Ukrainian].

Várady, K. (Ed.). (1941). *Csonka-Magyarország közigazgatási helységnevtára. Az anyaországot, a visszacsatolt felvidéket, Kárpátalját, Kelet-Magyarországot, Felső-Erdélyt és Délvidéket magába foglaló 10. kiadás*. Budapest [in Hungarian].

Vehesh, M., Molnar, D., St., Molnar, Y., Ostapets, Yu., Ofitsynskyi, R., Tokar, M., et. al. (Eds.). (2011). *Khronika Zakarpattia 1867–2010*. Uzhhorod: Vseukrainske derzhavne vyd-vo «Karpaty» [in Ukrainian].

Vida, I. (Ed.). (2005). *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június*. Budapest: Gondolat Kiadó [in Hungarian].

### **Yelyzaveta MOLNAR D.**

*PhD (History)*

*Associate Professor at the Department of History and Social Sciences  
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education*

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6453-8174>*

*e-mail: [molnar.d.erezsebet@kmf.org.ua](mailto:molnar.d.erezsebet@kmf.org.ua)*

### **Stefan MOLNAR D.**

*PhD (Earth Science)*

*Associate Professor at the Department of Geography and Tourism  
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education*

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2959-9136>*

*e-mail: [molnar.d.istvan@kmf.org.ua](mailto:molnar.d.istvan@kmf.org.ua)*

### **Oleksandr DOBOSH**

*MA in History*

*Lecturer of the Department of History and Social Sciences  
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education*

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5417-5266>*

*e-mail: [bdobossandor@gmail.com](mailto:bdobossandor@gmail.com)*

## THE ESTABLISHMENT OF THE SOVIET SYSTEM IN THE TERRITORY OF TRANSCARPATHIA (1944–1946)

As noted, Transcarpathia is an administrative-territorial unit created in historical Hungary in 1919, consisting of Uzhan, Berezh, Ugochan, and Maramoros counties. In the first half of the 20th century, it was part of several states: in 1919, it became part of Czechoslovakia; in 1938–1939, it returned to Hungary, and in the fall of 1944, after the Soviet occupation, it was incorporated by the Soviet Union. The authors investigated that frequent changes of power due to the peripherality of the region took place without considering the local population's opinion – as a result of the political decisions of the great states, so Transcarpathians always had to adapt to new political systems. Among the historical twists of fate for the residents, joining the Soviet Union had the most tragic consequences: until 1944, the region was a part of Central Europe, in particular the Carpathian Basin, in the social, economic, and cultural sense, but after, it became part of a dictatorial empire based on a class approach and social injustice. It was analyzed and concluded that the incorporation of Transcarpathia, with a total area of 20,000 km<sup>2</sup>, was of geostrategic importance for the Soviet authorities since, due to its geographical location, it bordered several states that were part of the Soviet bloc, and railway routes ran through it, which simplified the logistics of the USSR with them. The incorporation of the region by the Soviet Union was not legitimate at all, but the almighty Soviet leader Stalin, who influenced the politics of states in this part of Europe, made sure to maintain the appearance of legitimacy during the occupation and subsequent annexation.

As a result of the political regime change, a new administrative system was implemented, the names of settlements were revised, and the ethnic composition of the region also changed. As an undoubted fact stated that for various ethnic groups living in Transcarpathia, the Soviet annexation brought a series of individual and mass tragedies, as the change of power meant not only the onset of lawlessness but also ethnic cleansing and physical destruction for tens of thousands of people.

**Keywords:** Transcarpathia, Transcarpathian Ukraine, Sovietization, administrative-territorial system, names of settlements, population, terror.

# ЗМІСТ

## ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<b>ВОЙТОВИЧ Леонтій (Львів).</b> Князь Лев Данилович і боротьба за краківський престол в останній чверті XIII століття . . . . .	3
<b>СНОТАРИ Yurii (Berehove).</b> Military supplies and the population at the beginning of the Rákóczi war of independence (1703–1704) . . . . .	25
<b>DANCH Yurii (Berehove).</b> Galicia and the first cholera epidemic . . . . .	39
<b>КІСЬ Назар (Львів).</b> Політичні маніфестації соціал-демократів у Львові 1905 року: від мітингів солідарності з робітниками Варшави до вимог загального виборчого права. . . . .	52
<b>ФЕДИНЕЦЬ Чілла (Будапешт), ЧЕРНИЧКО Степан (Берегове).</b> Історично-структурні чинники мовного розвитку Закарпаття в період Австро-Угорської монархії (1867–1918) . . . . .	63
<b>МИСАК Наталія (Львів).</b> «Алкоголь ... робить молодого чутливого чоловіка брутальною звірюкою»: пияцтво у студентському та гімназійному середовищах Галичини й боротьба з ним наприкінці XIX – на початку XX століття . . . . .	78
<b>СОВА Андрій (Львів).</b> Взаємодія українських товариств «Луг» і «Сокіл» у Галичині з органами місцевого самоврядування (на прикладі села Уличного на Дрогобиччині). . . . .	104
<b>БУЛИК Наталя (Львів), БЕРЕСТ Роман (Львів).</b> Наукова комунікація львівських археологів на прикладі дослідження пам'яток латенського і римського часів у міжвоєнний період . . . . .	113
<b>АРТИМИШИН Юлія (Львів).</b> Дослідження міграційних процесів: історіографічні та методологічні аспекти . . . . .	130
<b>МОЛНАР Єлизавета Д. (Берегове), МОЛНАР Стефан Д. (Берегове), ДОБОШ Олександр (Берегове).</b> Розбудова радянської системи на території Закарпаття (1944–1946). . . . .	146
<b>САМБОРОВСКИ-НОДЬ Ібоя (Берегове).</b> Зміни в організаційній структурі Закарпатської Реформатської Церкви (1946–1949) . . . . .	174
<b>САНКОВИЧ Марія (Івано-Франківськ).</b> Нафтогазова промисловість Прикарпаття у період другої радянізації західноукраїнських земель 1944–1953 років . . . . .	186
<b>КЕЙС Борнобаш (Берегове), КЕЙС Маргарита (Берегове).</b> До історії досліджень давньоугорських поховальних пам'яток Закарпаття. . . . .	195

**ФІЛОЛОГІЯ**

- NAZARCHUK Roksolana (Lviv).** Referentially specialised verbal predicates of the ukrainian, polish, and english languages: functional dimension . . . . . 215
- ОСІНЧУК Юрій (Львів).** Словотвірні особливості церковнослов'янізмів в українських пам'ятках XVI – першої половини XVII століття. . . . . 225
- ПАСТУХ Тарас (Львів).** Модерні інтенції у драмі Лесі Українки «Кассандра» . . . . . 239
- ПРОКІП Валентина (Львів).** Мінські адресати Лесі Українки . . . . . 252

**ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ**

- ЛУКОМСЬКИЙ Юрій (Львів).** [Рец. на]: Гупало В. Бернардинський монастир у Дубні та фунеральна культура волинської шляхти в XVII – першій половині XIX століття (за матеріалами археологічних досліджень). Львів: Простір–М, 2022. 704 с., іл. . . . . 266
- CHEREVKO Iryna (Lviv).** [Review of]: Kovalenko N. Phraseology in Ukrainian dialectal language: monograph. Kamianets-Podilskyi: Printing House «Ruta», 2021. 404 p. . . . . 270



## Наукове видання

**Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність** / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2022. Вип. 35. 276 с.

Літературний редактор

*Наталія Галевич*

Коректор

*Віталія Станкевич*

Редактор анотацій англійською мовою

*Поліна Костюк*

Упорядник науково-довідкового апарату

*Оксана Рак*

Художньо-технічний редактор

*Дмитро Савінов*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації  
Серія КВ № 16445–4917Р

Підписано до друку 21.06.2022. Ум. друк. арк. 22,36

Друк офсетний. Формат 70×100/16.

Наклад 50 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України  
79026 Львів, вул. Козельницька, 4. Тел: (032)-270-14-18